

Mens en Wereld

„Ach, mevrouw, wat zal ik u zeggen,” zei de slager met een somber gezicht, „’t is te veel hè, veel te veel!” Dat sloeg niet op mijn bestelling, maar op de feestdagen, die juist voorbij waren. „Eerst die drie kerstdagen en dan dat oud-nieuw er weer achteraan, ’t is te veel voor een mens. Ik ben tenminste weer blij, dat alles weer gewoon is.” Datzelfde verhaal had ik ook al van de bakker en de melkboer gehoord en van nog meer mensen. Je hoort het ieder jaar in januari weer verzuchten: „Heerlijk, alles is weer achter de rug! Alle mannen zijn weer lekker de hele dag naar hun werk, de kinderen naar school, de kerstboom, o, die was al weg, ’t raam uit, vort met die naaldenboel! Fijn, we zijn er weer af voor een jaartje!” Daar kan ik eigenlijk nooit van harte aan meedoen. Ik doe m’n best om me te verblijden met de blijden, maar het lukt nooit zo goed. Ik vind die feestdagen juist altijd zo heerlijk.

Er zijn ook humanisten, die niets aan kerst doen. Die geloven er niet in en al beweer je nog zo, dat de kerstboom, als heidens symbool, voor ons dus volkomen „koscher” is, ze willen er gewoon niet aan, dat de Kaninefaten vroeger om versterde sparren hebben gedanst, omdat de zon weer terugkwam en ze weigeren pertinent, om ook maar één takje groen in huis te halen. Saai eigenlijk.

Het mooiste van de kerstboom, behalve de kaarsjes uitblazen, vinden de kinderen altijd het grootse kerstbomenvuur, dat hier in de buurt ieder jaar de feestdagen besluit. Alle bomen worden verzameld, bij voorkeur op ons balkon, waar ze met touwen langs de gevel opgehesen worden. Op de avond van het feest worden ze dan weer naar beneden gegooid en door de vaders tot een vakkundige brandstapel opgetast en aangestoken.

Inmiddels maken de kinderen fakkels van kranten en rennen ermee over het land, angstig nagestaard door de moeders, die de ergste ongelukken vrezen. Aan ’t slot springt de jeugd dan nog even op de smeulende vuurresten om ze uit te trappen en dan zijn ze meteen roetzwart. Hun kleren stinken ondragelijk naar rook en het kost de totaal verkleumde ouders de grootste moeite om hun kroost in huis, in bad en in bed te krijgen.

En daarna is het dan weer „gewoon”, met kans op kou en ijs en sneeuw en dat vind ik nu weer niet zo prettig.

De taak die voor ons ligt

De Nieuwjaarsbrief gaat uit van wat wij elkaar in deze dagen toewensen: een gelukkig en voorspoedig 1965.

Is het zo, aldus de brief, dat wij kunnen volstaan met wensen of moeten wij ook iets doen? Leven wij zo met elkaar, dat wij ieder maar een beetje voor zich zelf laten ploeteren in de hoop, dat hij wat geluk en voorspoed zal vinden? Of helpen wij elkaar, zodat wij niet alleen ons eigen welzijn nastreven, maar ook het welzijn van anderen zoveel mogelijk bevorderen? Het antwoord van het Humanistisch Verbond op deze vragen is in ieder geval dat het Verbond iets wil doen, een bijdrage wil leveren ter bevordering van menselijk geluk en voorspoed.

De praktische ervaring in de afgelopen jaren heeft ons overduidelijk geleerd dat hier een taak voor ons ligt, die wij moeten vervullen en waarmee wij velen reële hulp kunnen bieden.

Vanuit deze ervaring is het ons wel een behoefte onze verbazing uit te spreken over het feit, dat wij nog altijd allerlei belemmeringen ontmoeten bij de uitoefening van deze menselijke taak met name daar, waar mensen noodgedwongen onder de zorg, het toezicht of de leiding staan van één of andere instelling. Wij denken hierbij vooral aan ziekenhuizen, gevangenissen en het leger. Er zijn nog altijd ziekenhuizen waar buitenkerkelijke patiënten liggen, maar waar humanistische geestelijke verzorging wordt bemoeilijkt of zelfs onmogelijk gemaakt.

Ook ten aanzien van de mogelijkheden, die ons door de centrale overheid worden geboden, constateren wij onverklaarbare verschillen tussen het beleid van het departement van Defensie en het beleid van het departement van Justitie. De erkenning van ons recht op eigen zendtijd laat nog steeds op zich wachten. Overigens blijkt ook dat wel erkende rechten soms door plaatselijke autoriteiten op een zeer benauwde wijze worden geïnterpreteerd. Wij zeggen met nadruk *soms* omdat wij tot onze vreugde ook vele plaatselijke autoriteiten ontmoeten, die ons volkomen loyaal tegemoet treden. Maar wat wij wensen is dat allen, die zich onder toezicht van de overheid bevinden, op precies dezelfde wijze en onder precies dezelfde voorwaarden in contact kunnen treden met ons als met de kerkelijke geestelijke verzorgers. Iedere vorm van discriminatie is voor ons onaanvaardbaar, aldus de Nieuwjaarsbrief die zich ook met andere vormen van achteruitstelling, met name de rassendiscriminatie, bezig houdt.

Een geheel andere factor, zo lezen wij verder, die ook van grote invloed is op het menselijk geluk, wordt gevormd door de ontwikkelingen, die wij constateren in de ons omringende christelijke wereld. De Generale Synode van de Nederlands Hervormde Kerk heeft reeds verschillende malen uitspraken gedaan, waaruit een grote bereidheid blijkt om nieuwe wegen te zoeken voor de oplossing van klemmende vraag-

stukken in de menselijke samenleving. Ook de R.K.-wereld is in beweging en neigt naar meer openheid en verdraagzaamheid alsook naar meer mondigheid en zelfstandigheid van de volwassen mens. Wij signaleren in dit verband een stroming in het concilie, die opkomt voor godsdienstvrijheid, alsmede een aantal uitspraken van zeer vooraanstaande Nederlandse katholieken. Intussen blijven er ook, ondanks gunstige ontwikkelingen nog wel verschillende netelige problemen. In een gemengd huwelijk van een gelovig protestant, of van een overtuigd humanist met een katholiek, die de R.K.-kerk trouw wil blijven, komen beide partijen voor pijnlijke gewetensconflicten te staan. Ook een deugdelijke aanpak van het bevolkingsvraagstuk in Nederland en in de wereld blijft afstuiten op volkomen verouderde maar feitelijk nog geldende katholieke opvattingen.

Evenals elk jaar heeft ook nu weer, op zondag 3 januari, de voorzitter van het Humanistisch Verbond, prof. dr. J. P. van Praag, de Nieuwjaarsbrief van het hoofdbestuur voor de microfoon ter kennis van het Nederlandse volk gebracht. Enkele passages daaruit drukken wij op deze pagina af.

Speciale aandacht willen wij vragen voor onze hulp aan de ontwikkelingslanden. Wanneer wij aanvaarden dat het verlenen van deze hulp onze morele plicht is, dienen we daaruit ook de consequenties te trekken. Daarom heeft de humanistische beweging zich mede verantwoordelijk gesteld voor het plan van de humanisten in India om in de deelstaat Bihar een ontwikkelingsproject tot uitvoering te brengen.

Dit is een van de vele activiteiten, die door het H.V. in het afgelopen jaar verricht zijn. Ook daaruit blijkt de betekenis van een humanistische organisatie. Zonder een dergelijke organisatie zou trouwens ook de invoering van humanistische geestelijke verzorging in de strijdkrachten ondenkbaar geweest zijn. Dat dit door steeds meer mensen beseft wordt blijkt uit het feit, dat in 1964 bijna 2000 nieuwe leden toetraden, die daarmede het werk moreel en financieel mede helpen dragen en zich dikwijls ook persoonlijk gaan wijden aan ons werk. Mede daardoor is het H.V. in staat de zich steeds uitbreidende taken op het gebied van geestelijke bezinning en vorming ter hand te nemen en met zijn geestelijke verzorging een ieder die daarom vraagt bij te staan.

Wij wensen alle mensen veel geluk en voorspoed in het komende jaar, waarbij wij weten, dat de mens uitsluitend op zichzelf en zijn medemensen is aangewezen om geluk en voorspoed te verwerven.

Uitgave van het Humanistisch Verbond - Verschijnt om de veertien dagen
20e jaargang no. 1 - 9 januari 1965

Kritisch allerlei

door R. de la Rie

Het is een nieuw jaar geworden zonder nieuwjaarswens. Nou ja, uw gelieven zullen u wel niet hebben vergeten, uw leveranciers al evenmin, en ook „de bezorger van...” heeft al om zijn dubbelte gebedeld. Maar wat we gemist hebben, is de wens die Sieto Hoving had geschreven voor het toneelgezelschap Theater. Waarom? Omdat de opvoering van die wens te elfder ure is getorpedeerd door leden van het stichtingsbestuur van Theater, waaronder de heer Cornelissen, burgemeester van Doetinchem. Zonder stichtingsbestuur geen duiten, zonder duiten geen toneel, en „dus” ondertekende onder anderen Ben Groenier de brief aan Hoving, waarin hem van de afgelasting mededeling werd gedaan op een moment waarop de repetities al aan de gang waren. Uiteraard draaide het er weer om, dat „bepaalde delen van de bevolking zich gekwetst kunnen voelen”, zoals de heer Cornelissen tegenover Vrij Nederland verklaarde. Waardoor? Bij voorbeeld door de behandeling van de affaire rondom prinses Irene. Sommige Nederlanders staan nu eenmaal aan de kant van de antidemocraten en zullen zich zeker gekwetst voelen, als Hoving Irene een tentoonstelling laat openen van werken gemaakt in de Spaanse gevangnissen. En het zou mij niets verbazen als het dezelfde mensen zouden zijn, die zich stoten aan Hovings opmerkingen over Zuid-Afrika, over de vernieling van joodse graven in Winterswijk en andere verschijnselen van racisme in Nederland (zoals in een paar dancings in Amsterdam). En zulke mensen kwetsen, nee, dat mag niet in Nederland.

Gekwetst voelden zich ook de nazi's in Nederland en in Duitsland door het voornemen van een Nederlandse zangeres in de gevangenis van Breda op te treden. De zangeres was namelijk door een van de ergste misdadigers die daar gevangen zitten, Fischer, persoonlijk naar de gas-kamers verwezen, maar was als door een wonder de dans ontsprongen. Enfin, de voorstelling is niet doorgedaan, schrijft Trouw, gezien de vele protesten uit nazikringen en de beroering die er in de Bondsrepubliek dreigde te ontstaan. Frisse boel.

En toch bestaat „het andere Duitsland”, waarvan De Groene kort geleden nog zei, dat het zo hinderlijk weinig manifest was. De benoeming van Christiansen tot ereburger van Wyk en

de vernoeming van de hoofdstraat van dat dorp naar deze oorlogsmisdadiger waren aanleiding tot dat pessimistisch geluid, maar ze kunnen gelukkig ook aanleiding zijn tot het vermelden van een heel andere reactie, die namelijk van de rubriek Panorama van de Duitse televisie. Deze rubriek spaarde de kritiek op Wyk niet en (ik citeer de NRC):

„De hoofdredacteur van Panorama, prof. dr. Eugen Kogon, liet foto's zien van Christiansen en Rauter in Nederland en een brief van de joodse Nederlander Van Hal, die oorlogsinvalide was en een been miste en mede daarom vroeg of hij niet naar een concentratiekamp hoefde te worden gezonden. „Jood is Jood”, antwoordde Christiansen op deze brief en hij wees het verzoek af. Ook werd in deze uitzending herinnerd aan het drama-Putten, waaraan Christiansen mede is schuldig geweest. Slotcommentaar van prof. Kogon: „Waarom op deze wijze de onzalige historie opnieuw opgerakeld? Zolang er nog gemeenteraden zijn zoals die van Wyk, is ons treurig verleden niet afgesloten.”

Waren er maar meer van zulke Duitsers en dan ook liefst op zulke invloedrijke posten.

De schrijver A. den Doollaard heeft in het rooms-katholieke maandblad G-3 (Goedegeestgemeenschap) een artikel geschreven, waarin hij op pacifistische gronden zijn bezwaren tegen het gebruik van atoomwapens uiteenzet. En wat meldt nu daarover De Nieuwe Linie? Dat „Kolonel Sjoerds, commandant van de school voor reserve-officieren te Ermelo, heeft het novembernummer van G-3, handelend over „positief pacifisme”, verboden, omdat het zou indruisen tegen de goede geest van het Nederlandse leger. De vrees die er bij bepaalde militairen bestaat voor het vrije woord, gebaseerd op een oprechte en gevormde overtuiging, druist in tegen het christelijke en democratische karakter van de Westerse samenleving.” Tegen het humanistische karakter daarvan trouwens al evenzeer, zou ik daaraan willen toevoegen. Het is eenvoudig belachelijk, dat bijna of al geheel volwassen mensen allerlei lectuur kan worden onthouden, zodra er een woord in staat dat niet strookt met de opvattingen van zulke officieren. Behalve zulke incidentele gevallen, bestaat er trouwens ook een lange lijst van verboden lectuur van extremistische of pacifistische aard, waarop (en dat zal wel geen toeval

zijn) behalve heel enkele blaadjes met een uitgesproken fascistische signatuur (om precies te zijn twee) niet minder dan 45 periodieken staan met een links, veelal communistisch, stempel. Dat bij de vaststelling van die lijst meer naar de afkomst dan naar de inhoud van de lectuur wordt gekeken, blijkt wel uit de vermelding van een schaakbulletin en een medisch bulletin (sic!) van de Vereniging Nederland-USSR. Het is toch eigenlijk wel bedroevend, dat onze democratische overheid soldaten aldus de mogelijkheid onthoudt zich te oriënteren, gebruik te maken van het recht van ieder vrij mens te lezen wat er door de vrije pers wordt gedrukt. Mocht het ooit zover komen, dat die soldaten tegen communisten zouden moeten vechten, dan zullen ze niet eens weten waarom. Of ze moeten op eenzijdige voorlichting afgaan, want van de tegenpartij hebben ze nooit een letter mogen lezen. Ook die pacifistische lectuur schijnt heel verderfelijk te zijn; alsof iemand die door zijn dienstneming immers al vóór het leger heeft gekozen, nog door een krantje van mening zou kunnen veranderen! Maar Elsevier en De Telegraaf liggen wel in iedere kazerne. Ter versterking van de democratie vermoedelijk.

Hoe hard onze verzakelijke wereld kan zijn, bleek mij nog eens uit een berichtje in Het Parool over de moeder van die Franse vijfving, die naar huis is teruggekeerd, „vermagerd, verdrietig over het verlies van twee kinderen en bezorgd over het nog zeer zwakke leventje van de overige drie. Bovendien is zij teleurgesteld over het feit dat alle schone beloften die na de geboorte van de vijfving door allerlei mensen waren gedaan, onvervuld blijven. De beloofde villa blijkt een fata morgana te zijn en geen van de gebruiksvoorwerpen zoals koelkast, wasmachine enz. die in het vooruitzicht waren gesteld, worden in de bescheiden woning van het echtpaar bezorgd. „Met drie kinderen interesseert niemand zich meer voor ons”, aldus mevrouw Sambor.”

Het zou de moeite waard zijn de merken eens te publiceren van al die zozeer op publiciteit beluste fabrikanten wie ieder gevoel voor menselijkheid blijkbaar vreemd is. Maar dat zou wel eens advertenties kunnen kosten, dus zal het er wel niet van komen.

Houd dan je hart in je handen

Houd dan je hart in je handen, m'n kind,
Als het fel klopt van verlangen en wachten,
Van groot verdriet, en van duizend gedachten.
Zeg tegen 't hart: wees toch stil, want ik wil
Enkel maar leven, in werkelijkheidszin.

Hard is het leven, ons dagelijks gegeven,
Hard als het marmer, maar bouw daarop, kind,
't Leven is goed, als we 't leren beleven,
Zoals het komt, en mocht móed je begeven,
Neem dan het hart in je handen, m'n kind,
Zodat je een weg naar het leven weer vindt.

N. Kalden-Kamstra

Moedig gaat De Nieuwe Linie voort met het intrappen van heilige huisjes binnen de eigen kring. Zo was enkele weken geleden de Katholieke Sportbond aan de beurt, waarover Leo Lemmerdijk schrijft: „De NKS stelt zich dus tot taak de christelijke sportbeoefenaars te begeleiden en te steunen. Wie zijn dan deze christelijke sportbeoefenaars? Hunkeren zij werkelijk bij de nuttige vrijetijdsbesteding die sport is, naar geestelijke bijstand? Een katholieke voetballer, of hij jong is of oud, denkt aan het maken en het voorkomen van doelpunten, een katholieke turner concentreert zich op de toestellen, een katholieke coureur hoopt op de eerste plaats. In zijn streven en in zijn gedrag verschilt de katholieke atleet in geen enkel opzicht van zijn collega's. Moet hij dan beschermd worden tegen de omgang met niet-katholieken? Als dát de – onuitgesproken – doelstelling is van de NKS, dan getuigt dit toch wel van een bekrompenheid die in deze tijd niet meer past. Ook het argument van de „katholieke visie op de sport” herinnert nog te veel aan het „rijke Roomse leven”. Men mag zich warempel wel eens buigen over de vraag of het in Nederland werkelijk nodig is de sportbeoefenaars te scheiden in katholieken, protestanten en „de rest”. Hetzelfde geldt trouwens niet alleen voor een overkoepelende organisatie, maar evenzeer voor de clubs. (...) Sport is een uiting van lichamelijke krachten of capaciteiten, waarbij het wedstrijdelement domineert. Geloofsovertuigingen spelen daarbij geen rol.”

U hebt al ijverig ja zitten knikken, maar realiseert u zich goed, dat zo'n artikel binnen de kring van dat „rijke roomse leven” de zoveelste schok is. De katholieken beginnen door te krijgen, dat ook zij in de twintigste eeuw leven.

Tot slot een citaat uit de Haagse Post, die Greetje Kauffeld heeft geïnterviewd, dat is een zangeresje (vocaliste heet dat tegenwoordig), dat verklaart Nederland te klein te vinden. Ze zou er complexen hebben gekregen en treedt daarom maar in Duitsland op. Over haar medemensen oordeelt dit meisje van 25:

„Er zijn bijna geen mensen die me echt interesseren. Vrienden bestaan niet. Die vriendschap gaat meestal niet diep.” Toch jammer, dat „we” Greetje nu „kwijt” zijn.

De goede oude tijd

Wij leven in een welvaartsstaat. Het is een waarheid die voor vele Nederlanders geldt, maar zeker niet voor allen. Nog steeds zijn er groepen van onze bevolking, die leven op de grens van een bestaansminimum. Maar toch is het een onloochenbaar feit, dat de welvaart in de laatste decennia is gestegen ondanks de te snelle bevolkingstoename. In deze tijd, waarin nog al eens profetische stemmen worden gehoord, die wijzen op de „gevaren” van techniek en wetenschap is het goed ons te realiseren dat de toegenomen welvaart in de eerste plaats aan deze wetenschap en techniek te danken is. (Uiteraard willen wij de negatieve kanten van deze ontwikkeling niet negeren, zoals het sterk toegenomen verkeer met de daarmee samenhangende verkeersonveiligheid, de massasteden met vereenzaamde mensen, het gebrek aan recreatierruimte voor velen, de vervuiling van lucht en water, het jachtige levenstempo enz.).

Dit feit van de toegenomen welvaart wordt ons weer eens des te duidelijker voor ogen gesteld, wanneer wij kennis nemen van de sociale en economische toestanden in de vorige eeuw. Een sprekend voorbeeld hiervan gaf prof. J. H. van Stuyvenberg in een lezing voor de Algemene Werkgevers Vereniging (in druk verschenen bij drukkerij Voortvaren, Den Haag) onder de titel: „150 jaar economische en sociale ontwikkeling in Nederland”. Uit deze lezing citeren wij hier enkele saillante punten:

In 1820 werd in Amsterdam 20% van de bevolking bedield, in het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw bedroeg dit percentage zelfs ongeveer 25!

Houdt men deze situatie voor ogen dan worden verschillende opvattingen die in die tijd leefden ineens begrijpelijk. Zo meende men bijvoorbeeld, dat de standenmaatschappij door God gewild was. Volgens talrijke uitlatingen was deze maatschappijopbouw in de schepping als het ware neergelegd. Maar als deze door God gewild is, dan past een arme berusting in zijn lot. De arme mag niet opstandig worden, hij mag niet gaan staken, hij mag geen looneisen stellen, hij moet berusten, want de Schepper heeft het zo gewild. En wat wordt in dit kader de positie van een ondernemer? Wel, dat is duidelijk. Een ondernemer is een man die werk geeft aan een arbeider of liever gezegd – in dit verband komt dat veel sterker naar voren – die hem lóón geeft, met andere woorden: een ondernemer helpt een arbeider voort. Hij had ook een andere arbeider kunnen nemen, want er waren werklozen genoeg. Dus: de ondernemer wordt – sociaal gezien – weldoener.

De toen levende opvattingen blijken bijvoorbeeld uit een paar gedichten uit die tijd, die werkelijk geen commentaar behoeven. Van Tolens bijvoorbeeld, die zijn hele leven een massa bedelbrieven heeft geschreven:

*Al zijn de bomen wit als dons,
De grachten hard als lood,
Wat, wijfje-lief, wat deert het ons?
Wij hebben warme wijn en pons
Wij hebben dek en brood.*

En dan is er Bernhard ter Haar, een dichterdomeinee, die van zijn vrouw een pelsjas cadeau had gekregen en toen dichtte:

*Komt mij thans op 's Heeren wegen
Soms een arme stumper tegen,
Tandenklapp'rend van de kou;
Wee mij, zoo ik niets aan de armen,
Om zich ook de rug te warmen,
Licht bewogen tot erbarmen,
Met die pels aan, geven zou!*

Hongerlonen

De arme was inderdaad een voorwerp van liefdadigheid: hij werd bedield. Hoe was nu – wat concreter – de toestand van de arbeiders? Deze was slecht. Er zijn van schrijvers uit die

tijd talloze uitlatingen over. Ik citeer hier enkelen: Vissering, een van de eerste economen in ons land, schrijft, dat de lonen van de arbeiders „onvoldoende waren voor de regelde vervulling van de eerste levensbehoeften”. De Jong van Beek en Donk: „De arbeider verdient te weinig om te leven, te veel om te sterven”. De Bosch Kemper, die in die tijd een boek geschreven heeft over de geschiedenis van de armoede: „Sterven van honger komt echter zeer zelden voor”. Dus het kwám voor.

Uit de jaren na 1850 dateren enkele arbeidersbudgets. Zo blijkt dat in Arnhem omstreeks 1870 een arbeider met 3-5 kinderen (dat was normaal) f 6,60 per week verdiende. Om rond te komen had hij echter f 9,- nodig. Wat was de sluitpost? Die sluitpost was – en dit is erg – een grote kindersterfte. Het is echter duidelijk dat als iemand f 9,- nodig heeft – laten wij er desnoods nog f 1,- afdoen – en hij krijgt f 6,60, het budget op de een of andere manier gesloten moet worden. Wellicht kan er iets gedaan worden door werk van de vrouw, of van de kinderen, maar dit helpt niet fundamenteel. Waarom waren nu die lonen zo laag? Waarom konden de kosten van levensonderhoud daar niet uit gedekt worden?

Er is een aantal factoren, die dat wel verklaren. Om te beginnen wat waren de capaciteiten van de toenmalige arbeider? Hij was slecht ontwikkeld, ongeschikt en onbekwaam. Het is erg, dat het gezegd moet worden, maar het is een feit, hij was lichamelijk zwak, hij was ondervoed, hij was krachteloos, hij was niet in staat tot zware arbeid...

Ik kom nu tot de arbeidsvoorwaarden en arbeidsomstandigheden. Een arbeidstijd van 12 tot 14 uur per dag was normaal. In de tichelwerken van Franeker kwam in de zomer zelfs 20 uur per dag voor. Twaalf uur was weinig, ook buiten de industrie.

Voor al in de Engelse literatuur valt veelvuldig te lezen dat de industriële revolutie – in Nederland hebben wij ook een industrialisatieproces meegemaakt – toch zo slecht is geweest, o.a. omdat de werktijden zo bijzonder lang waren. Gaat men echter na hoe de werktijden waren vóór de industriële revolutie en tijdens de industriële revolutie buiten de industrie, in de huisindustrie bijvoorbeeld, dan blijkt dat zij daar even lang waren.

Kinderarbeid

Kinderarbeid kwam veelvuldig voor, maar op dit punt waren de toestanden in Nederland minder erg dan in Engeland. Het was heel gewoon dat kinderen van 6 jaar in het produktieproces waren ingeschakeld. Volgens een bekend artikel werkten in een touwslagerij in Moordrecht kinderen van 4½ tot 5 jaar 12 tot 15 uur per dag. Zij moesten het bekende „rad draaien”. Over de kinderarbeid beschikken wij over uitlatingen van mensen uit die tijd. De burgemeester van Maastricht schrijft bijvoorbeeld: „Met innig leedwezen ziet men hier

Arbeid honderd jaar geleden – de thuiswerker achter zijn handweefgetouw

jeugdige fabrieksarbeiders als schimmen en in hunne opvoeding veel gelijkende naar reedeloze schepselen, langs de straten loopen”. En de burgemeester van Enschede rapporteert in 1820: „Een jongen of meisje met het 10de of 12e jaar in het weefgetouw gezet, strekken het ouderlijk gezin niet meer tot overlast (!); in een paar jaar zijn zij reeds hun eigen meester en winnen brood...”

Voorts vermeldt prof. Stuyvenberg nog de slechte volksvoeding (hoofdzakelijk aardappelen!) de slechte behuizing en het drankmisbruik. De gemiddelde leeftijd van een behoeftige dagloner werd in 1850 geschat op 32 jaar!

Het zijn duidelijke feiten. En wij kunnen slechts dankbaar zijn, dat wij niet meer leven in deze 19e eeuw, waarin slechts een kleine groep een zekere welvaart genoot. Maar vergefen wij hierbij dan niet, dat Nederland anno 1965 een welvaartseiland is in een technisch en economisch achtergebleven wereld, die het welvaartspeil van onze 19de eeuw nog niet eens heeft bereikt! Men denke aan Zuid-Amerika, Afrika en Azië. Men denke ook aan Bihar...!

P. Krug

Mens en Wereld

verschijnt om de veertien dagen

Redactie: Mevr. I. M. A. Donker-Rutgers, dr. H. Bonger, prof. dr. J. C. Brandt Corstius, H. P. Danz, R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof, P. W. van der Vliet.

Redactiesecretaris:
P. W. van der Vliet, Zocherstraat 35,
Amsterdam-W I, telefoon 12 25 96

Administratie, abonnementen en advertenties:
Oudegracht 152, Utrecht,
telefoon 1 01 63; postgiro 30 49 60 t.n.v.
Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag

Abonnementsprijs voor leden van humanistische organisaties f 6,50 per jaar, voor niet-leden f 8,50, buitenland f 9,—; losse nummers f 0,30.

Overheid in Bondsrepubliek int kerkelijke belasting

„Der Spiegel”, het geruchtmakende weekblad uit Hamburg, heeft in het nummer van 25 mei 1964 cijfers gepubliceerd over de inning van kerkelijke belastingen door de overheid voor de beide grootste kerkgenootschappen van de Bondsrepubliek: de Evangelische Kirche en de R.K. Kerk. De andere kerken, zoals de Reformierte Kirche, innen zelf de vrijwillige bijdragen van hun leden, zoals ook in Nederland te doen gebruikelijk is. Samen met de buitenkerkelijken vormen de kleine kerkgenootschappen slechts 5 procent der totale bevolking. Derhalve valt 95 procent der bevolking onder de kerkelijke belasting, die gemiddeld 8 à 10 procent van loon- of inkomstenbelasting oplevert.

Het gaat om enorme bedragen. De Evangelische Kirche en de R.K. kerk incasseerden in 1963 niet minder dan 2,4 miljard Mark aan belastingen! Verder 200 miljoen Mark aan overheidssubsidies. Voeg hierbij collectes en vrijwillige bijdragen: dan incasseerden zij in 1963 rond 3 miljard Mark.

In de Bondsstaat Hessen ontving de Evangelische Kirche in 1949 aan kerkelijke belasting 17,8 miljoen Mark en de R.K. Kerk 7,4 miljoen Mark. Dank zij het „Wirtschaftswunder” bedroegen in 1963 de opbrengsten respectievelijk 149,1 miljoen en 75 miljoen Mark!

Nu is het een klein kunstje, deze 8 à 10 procent extra-belasting te ontlopen door het lidmaatschap van de Evangelische Kirche of de R.K. Kerk op te zeggen. Dit gebeurt dan ook, vooral bij middenstanders en welgestelden. De Evangelische Kirche verliest jaarlijks ruim 100.000 leden en de R.K. Kerk 50.000 leden. Toch is het aantal buitenkerkelijken in Duitsland procentueel veel geringer dan in Nederland: Bondsrepubliek: 3,5 procent; D.D.R.: 7 procent; West-Berlijn: 15,2 procent; Oost-Berlijn: 19,7 procent; totaal: 5 procent.

De band met de kerk is dus sterk. Toch schat men het aantal kerkelijk meelevenenden op niet meer dan 10 procent. De overgrote meerderheid valt te rangschikken onder het zg. „vierwielen-Christendom”, d.w.z. doop, huwelijk en begrafenis. Wij kennen in Nederland dit soort Christendom ook!

Het is wel duidelijk, dat de beide grote kerkgenootschappen uitsluitend dank zij de inning van kerkelijke belasting door de overheid in het geld zwemmen. Volgden deze kerken het voorbeeld van de kleine kerkgenootschappen, dan zouden zij jaarlijks zeker niet meer dan 1 miljard Mark incasseren.

Onbillijke service

De juridische basis van de overheidsinning is de constructie, dat beide kerken beschouwd worden als publiekrechtelijke lichamen. Wij vragen ons af, geldt dit dan niet van andere kerken en wereldbeschouwelijke groepen? De Evangelische Kirche en de R.K. Kerk genieten aldus een „service” van de Overheid, die de andere kerken missen, wat onbillijk is.

Het krachtigste verzet tegen de kerkelijke belasting komt, zoals zich begrijpen laat, van de groepen, die onder de inkomstenbelasting vallen. Vooral zeer rijken dreigen wel eens met uittreden. Doch voor hen zijn uitzonderingsregelingen mogelijk, tenminste bij de Evangelische Kirche.

Zo wist Hermann Schilling met de Landeskirche van Sleeswijk-Holstein de volgende regeling te treffen: inplaats van 100.000 Mark kerkelijke belasting te betalen, schonk hij 500.000 Mark voor een bejaardenhuis te Blankenese, dat zijn naam zou dragen („laat de linkerhand niet weten wat de rechter doet”...!).

Nu kon hij dit halve miljoen van zijn belastingplichtige inkomen aftrekken.

Het zal de lezers een grote geruststelling zijn, dat Alfred Krupp reeds jarenlang een speciale regeling heeft getroffen. Wij vinden ook, dat een, die in de oorlog zich zo verdienstelijk heeft gemaakt voor de Duitse weermacht, wel wat minder hoeft te betalen.

De Rooms-Katholieke miljonairs schijnen niet met uittreding te dreigen, omdat zij volgens de geestelijkheid „zoveel respect hebben voor de H. Sacramenten”, m.a.w. zij zijn bang voor excommunicatie als tegen-dreigement.

* * *

Wat doen de Evangelische en R.K. kerken met al dit belastinggeld, dat de Overheid hun afdraagt? De R.K. Kerk is niet gewend, opening van zaken te doen. Een gunstige uitzondering maakte echter het aartsdiocees Keulen dat in 1962 voor een aantal journalisten met cijfers voor de dag kwam: in 1961 ontving dit diocees 115 miljoen Mark kerkelijke belasting en 15 miljoen Mark verdere inkomsten. Niet minder dan 37,75 miljoen Mark werd aan bouwwerken besteed (w.o. 10 miljoen aan nieuwe kerken), en 2,9 miljoen aan bestuur en beheer; 100.000 Mark ging naar Rome als Pieterspenning. Wat er met de verdere 90 miljoen inkomsten gedaan is, vermeldt „Der Spiegel” niet...

Dikke spaarpot

De Evangelische kerk besteedt volgens Prof. dr. Joachim Beckmann, praeses van de Evangelische kerk in het Rijnland (hij vertelde dit in een gesprek met twee Spiegel-redacteuren) haar inkomsten als volgt: 10 procent voor kerkbouw; 60 procent voor salarissen; 30 procent voor diakonie en zending.

De Spiegel-redacteur merkte evenwel op, dat de Rijnlandse kerk 1,6 miljoen Mark weet over te sparen!

Prof. Beckmann ontkende ten stelligste, dat de Evangelische Kirche een machtspositie met behulp van geld wil opbouwen. Persoonlijk voelde hij veel voor een drastische verlaging van de kerkelijke belasting. Doch hij merkte op: „Ook de R.K. Kerk moet dit willen.”

Spiegel: „Waarom?”

Beckmann: „De belastingambtenaren en de loonadministraties van de bedrijven zijn niet bereid voor de Protestantse een ander percentage te berekenen dan voor de Rooms-Katholieken.”

Spiegel: „En?”

Beckmann: „Ik wil me voorzichtig uitdrukken: ik kreeg niet de indruk dat men van R.K. zijde voor verlaging voelt.”

De Evangelische Landeskirche van Württemberg verspreide geïllustreerde brochures, waarin zij uiteenzette, wat zij met haar inkomsten doet. Zij beheert 101 bejaardentehuizen, 11 ziekenhuizen, 28 opvoedingsinstituten, 29 internaten, 11 tehuizen voor werkenden, 1033 bewaarscholen, 5 inrichtingen voor epileptici en zwakzinnigen, 3 krankzinnigeninrichtingen en 88 vakantieoord.

Deze lijst is bepaald indrukwekkend. Niettemin is het onbevredigend, dat dit enorme apparaat hoofdzakelijk uit belastingen wordt gefinancierd en dat de bewoners van deze tehuizen in meerderheid kerkelijk niet meeleven zijn. Gezonder ware het, wanneer de kerken uitsluitend afhankelijk zouden zijn van vrijwillige bijdragen. Hun apparaat zou dan stellig kleiner, maar ook gezonder zijn, en bovendien meer in overeenstemming met hun werkelijke invloed.

Teruggeschakeld

„Der Spiegel” herinnert eraan, dat de oorspron-

kelijke kerk geheel van vrijwillige bijdragen wist rond te komen. Sinds de zesde eeuw schakelde zij over op het oud-testamentische belastingstelsel van de Tienden. De kerk werd steeds rijker en steeds corrupter, totdat de Franse Revolutie hieraan een einde maakte: de kerk werd onteigend en de scheiding van Kerk en Staat werd doorgevoerd.

Terwijl sedert de Republiek van Weimar de kerken hun belastingen zelf moesten innen en van de belastingdiensten slechts kopieën van de belastingaanslagen ontvingen, heeft de CDU na de tweede wereldoorlog erin bewilligd, dat voortaan de overheid de kerkelijke belasting ten dienste van de Evangelische en de R.K. kerken zou gaan innen.

„Alle pogingen tot herziening van dit nieuwe systeem strandden op de koppige tegenstand van de R.K. Kerk, die aan haar oude privileges wenst vast te houden” — aldus de conclusie van „Der Spiegel”.

* * *

In het gesprek met Prof. Beckmann merkte een Spiegel-redacteur terecht op: „Thans is het zo, dat niet hij het meest meetelt, die veel voor de kerk voelt, maar hij, die het meest verdient.”

Dit moest Prof. Beckmann toegeven. Ook merkte de redacteur op: „Het moet iedere predikant pijn doen, dat de inkomsten der kerk in geen enkel opzicht meer de geloofsintensiteit van de gemeenteleden weerspiegelen.”

Vermoeidheid?

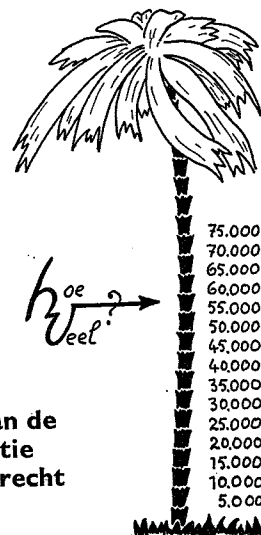
Ook hierop wist Prof. Beckmann weinig te zeggen. Hij achtte de „vermoeidheid van de mensen” het grote gevaar voor kerk en wereld. Kort na de oorlog was er zeker sprake van „vermoeidheid”. Doch de Bondsrepubliek leeft nu al 15 jaar in grote en steeds toenemende welvaart. Van geestelijke vermoeidheid is thans zeer zeker geen sprake meer, wel van onverschilligheid. Deze onverschilligheid hangt een deels samen met welvaart en materialisme (daaraan kan de kerk weinig doen), anderzijds met de ongeloofwaardigheid van de kerkelijke verkondiging (daaraan kan de kerk wel iets doen).

Financieel gezien staan de Evangelische Kirche en de R.K. Kerk in de Bondsrepubliek er beter voor dan ooit. Geestelijk gezien verliezen zij aan kracht. Het moge overdreven zijn, van „Mammondienst” te spreken, men kan niet ontkennen, dat de jaarlijkse geldregen aan de beide grote kerken een uitwendige gezondheid schenkt, die zich in kerkbouw en sociale activiteiten indrukwekkend uit. Maar hun boodschap overtuigt minder en minder, en dat bewijst inwendige ongezondheid.

In „Simplicissimus” stond onlangs een veelzeggende spotprent: tijdens de „Konfirmations”-plechtigheid zitten de aannemelingen onder de preekstoel en luisteren naar hun predikant in toga. Deze predikant geeft hun de volgende woorden mee: „Ook al zitten velen onder u vandaag voor het laatst in de kerk toch blijft onze innige band gehandhaafd dankzij de kerkelijke belasting”...

Assen

P. D. van Roijen

Stand van de
Bihar-actie
Giro Utrecht
64.75.00

DROMEN VAN SPOKENZIENERS (2)

Ongetwijfeld zullen er zijn, die ons stukje over de spiritistische seance een te magere afdoening vinden van een hoogst belangrijk en uitermate ernstig wereldbeschouwelijk probleem. Het voortbestaan van de ziel is blijkbaar ook voor deze humanisten een kwestie van leven of dood en ziedaar: van dat hypergevoelige probleem hebben we dan... een karikatuur gemaakt. C'est le ridicule qui tue, zegt de Fransman, maar wij weten wel beter: het geloof in de persoonlijke onsterfelijkheid is een kat met zeven levens. Zwaar geschut is nodig om daaraan een eind te maken. Moderne argumenten zijn er voor nodig, hoewel – er is toch ook een ander, een oeroud argument, dat we vonden bij het Boeddhisme. De soetra van Nagarjoena luidt: „Er zijn, o, monniken, vijf dingen die niet meer zijn dan een naam, een bewering, een bij-wijze-van-zeggen: te weten de dingen van het verleden, de dingen van de toekomst, de ruimte, het Nirwana en het Ik”. Het Ik-kostbaarste sieraad van de Westerse mens en dan niet meer dan een bij-wijze-van-spreken? een conventie? een loze bewering? En als consequentie: als dat Ik geen werkelijkheid is, stort dan niet ook de mogelijkheid van een voortbestaan van dat Ik ineen? Dan betekent dit, dat de spiritistische mening omtrent boodschappen van „intelligenties” uit een andere wereld, behoort tot het Rijk der Dromen.

Wat beweert de spiritist? Niet meer of minder, dan dat „de ziel” van de mens onafhankelijk van zijn lichaam blijft bestaan. Het lichaam sterft. De intelligentie gaat over naar het hiernamaals, met alle trekken, die de persoon in dit leven hebben gesierd (of ontsierd); met al zijn voorkeur en zijn warme gevoelens, zijn zorg voor de mensen die zijn achtergebleven. Eigenlijk dus de complete persoonlijkheid, met haar eigen denktrant, haar eigen herinneringen, haar eigen gevoelens. Ook voor de spiritist is duidelijk, dat de materiële gestalte van de persoonlijkheid bij zijn dood teloor gaat, maar de essentie van het menselijke wezen blijft en is zelfs in staat zich te materialiseren in zijn oude stoffelijke vorm. Het spiritisme hangt daarmee een oude dualistische zienswijze aan en blijft dat doen, zelfs in de moderne tijd nu zelfs de kerken meer en meer het dualisme loslaten en de wereld zien als één en ondeelbaar: de mens daarbij levend in de geest, temidden van de stoffelijke wereld en dank zij de verfijnde bouw van zijn ondanks alle fijnheid toch onmiskenbaar stoffelijke organisatie. Denken en doen zijn ons mogelijk dank zij deze apparatuur; onze persoonlijkheid hangt af van ons stoffelijk verankerde geheugen, onze stoffelijke zenuwbanen, ons weergaloos doeltreffende zenuwstelsel.

Wordt daardoor het wonder minder groot? Ontluistert men het mysterie van het leven, als men de middeleeuwse mening over het parallelisme tussen geest en stof verwerpt? Is het wel vol te houden, dat een verheven dwaling de

voorkeur verdient boven een even imposante werkelijkheid? Stellig niet: Het is onmogelijk waar te maken, dat het geloof in de onsterfelijke ziel kwalitatief uitgaat boven de geboeide verbazing over de mysteriën van een wereld, die oneindig rijk is aan verscheidenheid, maar in wezen één en ondeelbaar.

Een modern theoloog als de Engelse bisschop John Robinson heeft het zo druk met het ontmythologiseren van het Godsbegrip, dat hij zelfs niet aan de persoonlijke onsterfelijkheid toekomt. Hij spreekt er niet over, maar doet moeite de gedachten van zijn lezers van het bovennatuurlijke terug te voeren tot de tastbare wereld, waarin wij leven. Voor die wereld geldt de boodschap van Christus van „hebt elkander lief.” Maar noodgedwongen was die boodschap gegoten in een denkvorm, die tot het verleden behoort (mythologisch, religieus, supernaturalistisch) en die denkvorm, zelfs waar het een persoonlijk godsbeeld betreft, moet als verouderd prijsgegeven worden. De boodschap van Jezus zelf daarentegen moet behouden blijven, niet-mythologisch getransponeerd. De kerk heeft de taak dit „christelijk geloof” (ik geloof dat het mijn taak is voor mijn medemensen te leven) te brengen in een post-religieuze tijd, want het naturalisme wijst niet boven zich zelf uit.

Ziehier dan de jongste boodschap van kerkelijke zijde. Op het zelfde moment proberen stemmen in het humanistische kamp het supernaturalisme weer in te voeren in de vorm van een herleefd geloof in de onsterfelijke persoonlijkheid.

Hoe komt Robinson aan zijn verlangen het geloof te ontmythologiseren? Omdat „de mensen hebben geleerd in alle belangrijke vragen uit te komen zonder de „werkhypothese” die God heet. In wetenschappelijke, artistieke en ook ethische vragen is dat zo vanzelfsprekend geworden, dat er eigenlijk niet meer aan te tornen valt. Sinds ongeveer 100 jaar is dat echter ook steeds meer het geval geworden in zake religieuze dingen.” Het is de wetenschap, die ontmythologiseert en daarom heeft het zin te vragen, wat die wetenschap te zeggen heeft over de persoonlijke onsterfelijkheid. De wetenschap doet dat niet rechtstreeks, maar per verklaring van onbegrepen feiten.

Wat zegt de wetenschap over hetgeen de Boeddhist noemt: „de vluchtige illusie der persoonlijkheid”? In de zesde eeuw van onze jaartelling sprak de Hindoe Parananda, die in China de secte van Kien Sje-tsjong stichtte, van „de telkens wisselende beelden van het zelfde object” en prof. dr. S. T. Bok, hoogleraar in de microscopische anatomie en thans directeur van het Ned. Centraal Instituut voor Hersenonderzoek te Amsterdam, valt hem in zijn boekje „Cybernetica” bij, als hij een parallel trekt tussen enerzijds de geprogrammeerde computer en anderzijds de mens die in zijn hersenschors miljoenen bolvormige celstructuren heeft, die volgens hem de zetel zijn van het geheugen. Er is verwantschap tussen de geprogrammeerde denkmachine en de menselijke persoonlijkheid, alhoewel deze laatste rijker is dan de computer, rijker geschakeerd en ook: meer dan alleen logisch associërend geheugen. Want in het brein van de mens spelen ook gevoelens een rol en er is een psychische vertolking van de waarnemingen, die de machine uiteraard mist. Waarnemingen en engrammen zijn bovendien ik-betrokken: zij worden in associatief verband gebracht met het zelfbeeld, dat de mens tijdens zijn ontplooiing opbouwt. Evenals bij de computer is ook bij de menselijke

persoonlijkheid een apparatuur nodig om de programmering te omvatten en vast te houden. Bij het sterven valt deze apparatuur uiteen; reeds voor die tijd is er slijtage, veroudering en uitval vast te stellen. Het verval van de weergaloos wonderlijke en verwondering barendes structuur van ons hersenapparaat bij ziekte en veroudering is ipso facto een bewijs, dat persoonlijkheid stoffelijk gebonden is. Overtuigender bewijs zal t.z.t. leveren het experimentum orucis, niet het experiment op de levende mens uiteraard, maar op de denkmachine, de computer, indien haar programmatisch menselijke gevoelens worden ingebouwd.

De psychologen zijn reeds met experimenten in deze zin begonnen. In een artikel in de NRC d.d. 20 oktober jl. lezen wij van de verbazingwekkende proeven, die genomen zijn, o.a. door K. Colby, die probeerde een neurotisch proces in een denkmachine vast te leggen. Hij programmeerde zijn computer met driften en gevoelens die naar zijn mening ten grondslag liggen aan de neurose. De machine verwerkte de in codevorm gegeven „omstandigheden” op een wijze, die niet van die van een echte neuroticus te onderscheiden was. Verder is ook Lochlin in Nebraska bezig met de bestudering van de invloed van ingebouwde wensen en behoeften op het „gedrag” van een computer. Voorlopig bewijzen deze proeven niet meer, dan dat ook het gevoelsmatige element, aan de levende mens bij de geboorte meegegeven of zich hormonaal in hem ontplooiend, in principe kan worden beschouwd als deel van „de menselijke programmering”. Ditzelfde geldt voor het zelfbeeld, dat de mens in zich draagt, het ik-gevoel, dat hem bezielt; zelfs de creatieve vermogens kunnen worden ingebouwd in een machine. Een computer kan men nu al zo programmeren, dat zij in staat is zelf uit de ervaring te leren en de manier, waarop ze een volgende keer reageert te laten afhangen van het resultaat van een vorige reactie. De machine kan dus reageren en beslissingen nemen op grond van eigen ervaringen. Wij gaan hier zo diep op in, omdat wij er een bewijs in zien voor de hierboven geciteerde Boeddhistische stelling: dat de menselijke persoonlijkheid een structuurkwestie is. Een structuur gaat uiteraard niet „over” naar een leven na de dood. Wie er anders over denkt, moet dan eerst maar eens omschrijven, wat hij onder „de ziel” van de Christen en „de intelligentie” van de spiritist verstaat en welke onverwoestbare kern volgens hem de menselijke persoonlijkheid heeft.

Anders vertolken

Zou het niet, zo vragen wij, een kwestie zijn van een andere vertolking van de feiten? Verschillende humanisten hebben in de rubriek „Ik denk er zo over” over hun spiritistische ervaringen gesproken. Zo b.v. in Mens en Wereld van 24-10-64. Daar zegt de heer W. J. v. R., dat hij „aanwijzingen” voor een voortleven van de menselijke persoonlijkheid heeft gekregen, maar even voordien zegt hij dat vaak de uitingen der „geesten” niet uitgingen boven die van nog niet gestorven medemensen. Een logische verklaring daarvan zou kunnen zijn, dat het Medium niet put uit de ongeziene wereld der gestorvenen, maar de opgevangen „mededelingen” telepathisch „doorkrijgt” uit het zieleleven van de niet-gestorven verwanten van de dode, al of niet ter seance aanwezig. Want verwerping van het voortbestaan der persoonlijkheid wil niet zeggen, dat men niet met Shakespeare weet, dat er veel dingen tussen hemel en aarde zijn, die voor een nuchter mens een raadsel zijn. Ook is er – los van alle religie en mythologie – een transcendentie, een levend en groeiend te bovengaan van de menselijke persoonlijkheid, gelijk een humanist als Fred Hoyle het eens heeft beschreven. Wellicht over diens bovenmenselijke „Thing” een volgende keer,

Gerard Lutke Meijer

AAN ONZE ABONNEES

Vriendelijk verzoek aan onze abonnees, die hun abonnementsgeld over 1965 nog niet hebben voldaan, dit alsnog te willen overmaken op giro nr. 30 49 60 ten name van Humanistisch Verbond, Utrecht, met als vermelding „abonnementsgeld Mens en Wereld 1965” Bij voorbaat dank.

De Administrateur.

MENS EN MUZIEK

In zijn even gemoedelijke als interessante pocket „Going to a concert” doet de Engelse pianist-dirigent-auteur Lionel Salter een en ander over recitals zo subliem uit de doeken dat ik u in deze en in een volgende aflevering een van eigen commentaren voorziene vrije weergave van zijn „onthullingen” geef.

Een recital, zo'n concert te geven door één t.m. (±) acht musici, klinkt maar al te vaak voor meer lege stoelen dan toehoorders... Drempelvrees? Of geen belangstelling? Dat zullen we straks nagaan.

Een recital laat zich heel wat makkelijker organiseren dan een symfonisch concert – advertenties, affiches, uitnodigingen aan de pers, het huren van een zaal, afspraken voor kaartjesverkoop en het laten drukken van programma's, meer is er niet voor nodig om te hopen op een goede opkomst van het publiek. Meestal is de organisator een impresario oftewel concertagent – een meer naar klinkklare

munt dan naar noten luisterende figuur. Vaak draagt ook een vereniging van muzikliefhebbers in de vorm van een Kunstkring de verantwoording, en soms bereidt de solist zelf zijn eigen recital zakelijk voor.

Als debutant is de solist er het moeilijkst aan toe. Onbekend als hij is, moet hij de impresario aan kosten en honorarium zo'n achthonderd gulden betalen. Hoe meer naam de solist heeft hoe gunstiger zijn onderhandelingspositie met de impresario wordt. Zo zou Rubinstein voor een recital f 2500 kunnen bedingen – en hij zou die krijgen; ook al was er geen mens naar hem komen luisteren!

De solistengeneratie-van-morgen, waaronder veel jonge solisten die er lastig „in” kunnen komen, laat het te vaak afweten bij het zelf realiseren van optreed-kansen in de vorm van huisconcerten en het spelen voor tal van verenigingen. Zij vergeten dat optreden zonder honorarium voordeliger is dan een recital-met-

verlies via een impresario: „Als ik niet word gevraagd, zal ik mezelf niet aanbieden,” zo menen deze debutant-solisten hooghartig en tegelijk bescheiden. Door deze onjuiste visie trekken zij zelf aan het kortste eind zodra er een kans op een groot belangrijk recital voor hen komt, waarin ze dan door hun onervarenheid in het optreden door „plankenkoorts” mislukken!

Dat er toch vaak peperdure debutantenrecitals via impresario's worden gegeven, gebeurt met het oog op de kranterecensies! Maar als er op één avond veel concerten tegelijk zijn, ziet de debuterende (onbekende) solist hoogstens twee of drie persmensen verschijnen – de overige recensenten zijn aanwezig bij een belangrijke muziekpremière of een beroemd solist. En de enkele critici die het optreden van de debutant willen beoordelen (hopend een groot talent te ontdekken) komen alleen maar voor of na de pauze...

De muzikliefhebber zal van de honderd debutantenrecitals zeker negentig keer min of meer teleurgesteld naar huis gaan. Maar die tien verrassingen zijn een ruimschootse vergoeding voor al die overige middelmaat. De veiligste (recital-)weg is die van een muzikale kunstkring waar geen risico wordt genomen met het niveau der uitvoeringen.

Leo Hoost

Vrouwen in een veranderd Azië

De Unesco heeft een belangrijke verzameling opstellen uitgegeven, „Vrouwen in het Nieuwe Azië: de veranderde rol van mannen en vrouwen in Zuid- en Zuidoost-Azië” heet deze bundel studies onder redactie van Barbara Ward. In dit boek vindt men bijdragen van vooraanstaande schrijfsters uit diverse landen in het Verre Oosten. Deze stof, zij het dan in beknopte vorm, is thans voor een veel wijder publiek toegankelijk gemaakt.

Het septembernummer van de Unesco Courier bevat een selectie uit deze studies. Wat deze stof zo boeiend maakt is, dat de schrijfsters de grote veranderingen, die in de Aziatische wereld hebben plaatsgevonden zo levendig kunnen illustreren door eenvoudigweg voorval- len uit hun eigen jeugd te vertellen.

Als een van de stimulansen voor de emancipatie van de Aziatische vrouw wijst Barbara Ward in een inleidend artikel de toenemende welvaart aan. Om de armoede met haar echtgenoot te delen behoeft een vrouw niet te kunnen lezen en schrijven, maar om van een beter inkomen te kunnen profiteren wel. Dan moet zij nl. naar de stad om dingen te kopen. Daar moet zij zich een weg weten te vinden en

dat is slechts mogelijk wanneer zij kan lezen.

Bovendien is die stad, behalve de drijvende kracht naar een betere ontwikkeling tevens een uitwijkmogelijkheid. Veel meisjes ontvluchten de conservatieve, benauwende sfeer van het platteland om in een klein kamertje zonder ramen in een krottenwijk te gaan wonen. Materieel gaan zij er dan misschien niet eens op vooruit. Zij leven veel ongezonder en toch zorgt het stukje vrijheid dat zij in de stad hebben ervoor, dat zij zich gelukkig voelen en worden benijd door alle meisjes, die in het dorp moesten achterblijven.

Er was toch ook nog plaats in deze Courier voor een ander onderwerp. Dit nummer bevat het laatste artikel uit de serie „World Side Story” over jeugdcriminaliteit. De schrijver William C. Kvaraceus komt tot de conclusie, dat de jeugdcriminaliteit een probleem is van de hele gemeenschap en dus slechts door die gemeenschap in zijn geheel kan worden opgelost en niet kan worden overgelaten aan enkele instanties, als kerk, school en kinderrecht. De Unesco-Courier verschijnt maandelijks in het Duits, Frans, Engels en Spaans. Bij de boekhandel verkrijgbaar (Importeur Martinus Nijhoff, Den Haag).

MENS EN KOSMOS

Het tweemaandelijks tijdschrift „Mens en Kosmos” (uitg. N. Kluwer, Deventer) biedt in de tweede helft van 1964 weer een grote verscheidenheid van onderwerpen. De bekende psycholoog Von Dürckheim leverde voor het juli/aug. nummer een lezenswaardig artikel over „De zin van de ouderdom”. De Indiër prof. V. N. Sharma schreef over „India en het zuivere denken”, terwijl dit nummer voorts een nieuwe visie van E. Smedes bevatte op Christus' kruisdood en een artikel van dr. M. Liettaert Peerbolte „Renaissance van de geest”, een beschouwing over de gulden snede.

Het sept./okt. nummer heeft een speciaal karakter en is geheel aan Turkije gewijd. Ir. B. Stephan, voorzitter van de Nederlands-Turkse Vereniging schreef over „Het Turkse volkskarakter”. Voorts is er een belangwekkende beschouwing van de Duitse hoogleraar prof. An-

nemarie Schimmel over een weinig bekend onderwerp, nl. de „klassieke Turkse poëzie”. P. Krug schreef over „De Turken in Europa”, de ontmoeting tussen Oost en West, zoals deze is weerspiegeld in de Europese cultuur en kunst.

Het nov./dec. nummer gaf bijdragen van dr. J. van Goudoever „Christendom-Islam” (een historische beschouwing), van ds. K. H. Kroon over „De Joodse oorsprong van het Christendom” (naar aanleiding van een recent boek van prof. W. Flusser), van Hermien Manger over „Het evenwicht” (een wijsgerige bespiegeling), alsmede een aantal gedachten van Nehroe. Dr. H. Groot besprak voorts het boek van Georg Siebers „Das Ende des technischen Zeitalters”. De gebruikelijke rubrieken „Van Heinde en Ver” en de boekbesprekingen ontbraken ook ditmaal niet.

IK denk er ZO over

Over realistische pistolen

In de rubriek „Kritisch Allerlei” (Mens en Wereld van 5-12-64) doet de heer R. de la Rie een uitval naar de Haagse Post, omdat dit weekblad „zonder commentaar” een advertentie heeft geplaatst, waarin o.a. speelgoedpistolen worden aangeboden, en dat, „na alle beroering om dit soort pistooltjes”.

De heer De la Rie is wel eens te snel met zijn commentaar, zo ook dit keer. Indien hij eerst eens informatie had ingewonnen bij de steller van de advertentie, zou deze hem hebben verteld, dat de geadverteerde pistooltjes werden voorgelegd aan het Departement van Justitie te Den Haag, en aldaar de verklaring „geen bezwaar” hebben gekregen. In dit verband kan het ook voor de heer De la Rie nuttig zijn te weten, dat het in Nederland verboden is speelgoedpistooltjes in de handel te brengen die dermate op echte pistolen lijken dat zij een middel tot bedreiging zouden kunnen vormen.

Hoewel het niet onze taak is de Haagse Post te verdedigen, menen wij toch, dat dit weekblad niets te verwijten valt. Of advertentiegeld anders ruikt dan ander geld („advertentiegeld stinkt blijkbaar niet”) zou de heer De la Rie misschien wel gewaar kunnen worden bij de advertentieafdeling van „Mens en Wereld”. Klazienaveen

Firma Wicke
Amorcesfabriek

(Het is geen moment bij mij opgekomen, dat de betrokken pistooltjes niet aan de wettelijke eisen zouden voldoen; de aanduiding „dit soort” was daarom inderdaad te vaag. Dat neemt evenwel niet weg, dat ze er in die advertentie angstwekkend realistisch uitzagen. Al mag dat, ik vind het een naar soort speelgoed, de Haagse Post vermoedelijk niet. dlr.)

Repliek aan dLR.

Uw antwoord aan mij is al even onbevredigend als dat aan mevr. v. d. Reyden. Haar vergastte u op een lange, uitgewerkte vergelijking over het verkeer, die niets ter zake deed, en mij probeert u voor gek te zetten met een flauwe grap over vaandels en spandoeken. Zo, dat is uw associatie bij het woord revolutie? Bij mij betekent het: maatschappelijke omwenteling, waarbij de machtsposities veranderen. Mijn bezwaar is juist, dat u en vele anderen alsmaar praten over een geweldige seksuele revolutie die zou hebben plaatsgehad, en die u dan toejuicht, terwijl u daar alleen maar mee blijkt te bedoelen, dat er nu zo openlijk en veel over seksualiteit gepraat wordt. ¹⁾ Verder wilt u ook niet gaan. Uw nieuwe moraal bestaat dus uit praten, benevens gedurfde films en boeken. U geeft geen enkel toekomstperspectief. ²⁾

Bij het idee alleen al van een andere moraal, een andere maatschappij dan de onze krijgt u kippevel. ³⁾ U geeft dus toe, dat u anti-revolutionair is. Ja, dat meende ik al op te merken. Maar waarom praat u dan over grondig-veranderde moraal? ⁴⁾

U meent dus, dat als de vrouw eens niet meer in een maatschappelijke en economische afhankelijkheid verkeerde, dat de toestand dan slechter zou worden op seksueel gebied. ⁵⁾ Dat is wel een compliment voor ons vrouwen. We moeten het maar aan de mannen overlaten, die op dit punt zoveel hoger staan dan wij, zoals algemeen bekend is. ⁶⁾ U schrijft, alsof het al absoluut vaststaat, dat een verandering van moraal een verslechtering zou zijn, terwijl zo'n toestand nog helemaal niet bestaat. ⁷⁾ Aan de sociologen met hun enquêtes zullen we niet veel hebben: die stellen geen vragen waarop ze het antwoord liever niet horen. ⁸⁾ Het is een kwestie van vertrouwen, van geloof in de mens, om te geloven, dat hij zonder maatschappelijke dwang zedelijk kan handelen. Uw redenering heb ik duizendmaal gehoord: zonder de huidige sancties zou de wereld één groot bordeel worden. ⁹⁾ Ik vind dat maar nooit een compliment voor de menselijke natuur.

Wat me ergert is het vlees-noch-vis-achtige. We zien, dat al dat gepraat over seksualiteit, en het geschrijf, de plaatjes en de films, toch wel zoveel effect op de jeugd heeft, dat die nu gaat denken dat seksualiteit het enige is in het leven, en dat ze er zo gauw mogelijk bij moet zijn. Juist bij jeugdige personen leidt dat natuurlijk dikwijls tot gevolgen, en dan ineens blijkt de oude moraal nog van kracht. Ongehuwde moeders blijven een uitzondering, zij blijven de zondaresen aan wie men vergiffenis schenkt. Bovendien komen zij onder toezicht als zij minderjarig zijn. In veel gevallen wordt het natuurlijk door abortus voorkomen. Aangezien dit niet mag, maar toch gebeurt, blijven de gevolgen hiervan grotendeels voor de statistiek verborgen. De derde mogelijkheid zijn gedwongen huwelijken van minderjarige personen, die door hun huwelijk meerderjarig worden, en dus niet meer onder toezicht staan. De moraal is dan gered, maar is er een gewenste toestand ontstaan? Is

Lezingen voor de radio

Zo. 10 jan. VARA, 9.45 uur: G. Stuiveling: „Uit humanistisch oogpunt”.

Zo. 17 jan. VARA, 9.45 uur: P. Spigt: „Mensen zonder God of gebod”.

Zo. 24 jan. VARA, 9.45 uur: Libbe van der Wal: titel nog onbekend.

het niet dikwijls misdadig de verantwoording voor een huwelijk te leggen op jeugdige en onwillige schoulers. Dat vind ik nu immoreel. De grote drijfveer is: wat zullen de mensen ervan zeggen. Met het werkelijke belang van de teenager die moet trouwen wordt geen rekening gehouden. Ook de financiële voordelen van een huwelijk spelen een rol. Wat komt er van deze huwelijken terecht? Ook daarover geen statistiek. Soms komt de politie eraan te pas: dan verlaat een jeugdige moeder, die er niet meer tegenop kan, haar kinderen, of een vader gaat tot mishandeling over. Persoonlijk kan ik alleen maar diep medelijden voelen met deze delinquenten, die ik als slachtoffers van een valse moraal zie. En hoeveel racune tegen de maatschappij en tegen de partner wegens de vrijheidsberoving of afgebroken studie zit er niet dikwijls, ook zonder dat er lichamelijke schade wordt toegebracht? ¹⁰⁾

Alles bij elkaar zijn de resultaten van het huidige systeem, o.a. twee wereldoorlogen, niet zo fraai, dat men als zeker kan beweren, dat een ander systeem een achteruitgang zou zijn.

Het werkelijke probleem van de toekomst is, dat er niet alsmaar méér mensen op de aardbodem moeten komen. Vrouwen, die vroegtijdig in het huwelijk en huishouden worden opgesloten, zullen veel eerder in het moederschap vluchten, en daar alleen een roeping vinden, dan vrouwen, die zelfstandig in de maatschappij staan. Met die opvoeding komt het, op de ene of de andere manier, best in orde; als de grote toevloed eenmaal bedwongen is, zullen er eerder teveel dan te weinig opvoeders klaar staan. Dan zal men kunnen selecteren, terwijl nu alles maar aan het toeval overgelaten wordt. Onder het mom van wetenschappelijkheid doen onze psychologen en pedagogen, en sociologen, niets anders dan het huidige systeem aanvaarden, alsof de juistheid ervan onomstotelijk vaststaat.

M. A. Lindenburg

1. *Revolutie is een plotselinge omwenteling, evolutie is een geleidelijke ontwikkeling. Aangezien ik van de eerste in het algemeen geen voorstander ben, heb ik daar nooit over gepraat en houd ik het op de laatste.*

2. *Waar staat dat? Is een vrijere omgang tussen de seksen, een losmaking van de seksualiteit van de taboes van het verleden, geen perspectief?*

3. *Het tegendeel is waar. Wel bij uw voorstelling van zo'n nieuwe maatschappij, maar is dat de enige mogelijkheid?*

4. *Omdat ik die constateer. Dat moet dacht ik iedereen doen, die de toestand van nu met vijftig jaar geleden vergelijkt.*

5. *Wie zegt dat? Waar leest u dat? Waarom alleen een aan geen enkele norm gebonden seksueel leven de positie van de vrouw zou kunnen veranderen, zie ik trouwens niet in. Dat wilde u toch?*

6. *Mij niet bekend; lijkt me ook een sterk verouderd standpunt.*

7. *Waar schrijf ik dat? Wat u als ideaal voor ogen staat, lijkt mij een verslechtering, maar dat is iets anders dan een verandering.*

8. *Ik ben geen socioloog, maar is die interpretatie ook niet wat eenzijdig?*

9. *U schuift mij heel wat redeneringen in de schoenen! Waar heb ik dat gezegd?*

10. *Allemaal juist. En daarom ben ik voor een andere moraal. Maar 1°) waarom moet dat een revolutie worden en kunnen we die niet langs evolutionaire weg bereiken? (Mij dunk, we hebben al een goed stuk van die weg afgelegd en daarbij wel belangrijker dingen bereikt dan wat vrijmoedige boeken; de „gedurfde” films zijn eerder een gevolg van de oude moraal!) 2°) waarom moet die andere moraal per se een algehele promiscuïteit inhouden, zoals u in uw vorige artikel zei voor te staan? Zijn er geen andere visies dan de uwe denkbaar? Waarom moeten de voorstanders van zulke visies met de „Victorianen” op één hoop worden gegooid?*

dLR.

leven sverz ekering op index benad ering basis

Aurora

Zend mij vrijblijvend alle inlichtingen over uw Index-Benaderingspolis.

NAAM:

ADRES:

WOONPL:

(In open envelop, gefrankeerd met 7 cts postzegel, zenden aan:
N.V. Levensverzekering Maatschappij
AURORA, Stadhouderskade 1a, A'dam).

hij

„Zonder het Steunfonds Praktisch Humanisme zijn we nergens!”

Boeken voor de bibliotheken van de Humanistische militaire tehuizen

Onze bibliotheken zijn aan het verouderen. Wie uwer
heeft één of meer boeken te missen van

Hedendaagse auteurs op verschillend gebied

ook populair-wetenschappelijke werken in moderne
vorm.

Daar is de vraag van de jonge mensen naar.

Wilt u de boeken of een briefje sturen aan:
Het Centraal Bureau Humanistisch Thuisfront,
Lothariuslaan 70, Bussum.

De beheerders van het ERASMUSHUIS wensen u een
VOORSPOEDIG 1965

Familie Milikan

Utrecht
Oudegracht 152

ANNONCES

Dame, weduwe, humaniste, fin. on-
afhankelijk, representatief, wonende
te Rotterdam, het alleenzijn moe,
zoekt vriendschap met fin. onafhan-
kelijke heer, vriendelijk karakter,
leeftijd tot 68 jr.
Brieven onder MW nr. 147 aan het
bureau van dit blad.

Vegetarisch-levend echtpaar, semi-
bungalow bewonend, **vraagt ervaren
huish. hulp**, k. koken. Kamer met
c.v., douche, toilet, prettige omge-
ving. Bruto-salaris f 300,- p.m.
Fam. J. Aalderink, Eemnesserweg
49, Blaricum, tel. 02953-4074.

Dame op leeftijd **zoekt vriendschap**
met heer, beslist uit goed milieu,
liefst Rotterdam.
Brieven onder MW nr. 146 aan het
bureau van dit blad.

BEZITSVORMING

samengesteld door Dr. W. Albeda, Dr. A. van Biemen, Ir. G. J.
Braat, Drs. H. J. D. Dieters, Drs. J. M. Th. Loeffen, Dr. E. Nord-
lohne, Drs. A. W. H. J. Quaadvlieg, J. Reehorst en Drs. J. M. den
Uyl.

Uitgave Nederlands Gesprek Centrum.

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau, bij voorkeur door overschrij-
ving van f 1,50 op postrekening nr. 30 49 60 t.n.v. Humanistisch
Verbond, Utrecht, met op het strookje de vermelding: N.G.C. no. 27.

„VERANDEREND LEVENSBESEF”

samengesteld door Mevr. Hella S. Haasse, Ds. E. van Bruggen,
Prof. Dr. H. Freudenthal, Prof. Dr. T. T. ten Have, Ds. S. J.
Popma, J. Reehorst, Dr. C. Scharff O.S.A. en Prof. Dr. R. Schippers.

Uitgave Nederlands Gesprek Centrum.

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau, bij voorkeur door storting en
overschrijving van f 1,50 op postrekening 30 49 60 t.n.v. Humanis-
tisch Verbond Utrecht, met op het strookje de vermelding N.G.C.
nr. 28.

REKENSCHAP

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
voor wetenschap en cultuur,
wil een blad zijn voor de verdieping van de
humanistische overtuiging

In het decembernummer o.a. ook:

Garnt Stuiveling: Het zwarte van de Zwarte Zee (2 gedichten)
Ivan Supek: De vlucht van de filosofie in de diepten der
taalwetenschap.

H. J. Roethof: Het mensbeeld in de moderne literatuur (rede)

Abonnementsprijs:

f 9,50 per jaar (voor donateurs en de contribuanten van
Socrates en voor studenten f 8.— per jaar).
Het abonnement kan ieder kwartaal ingaan.

**HUMANISTISCHE STICHTING
SOCRATES**

Oudegracht 152, Utrecht
Giro 58 22 93

Rede en Religie in het Humanisme

In deze uitgave is er naar gestreefd de verschillende opvattingen
die zich binnen het humanisme over deze onderwerpen voordoen,
tot hun recht te laten komen.

Formaat 15 x 23 cm. — Omvang ca. 250 pag.

Prijs f 9.90

U kunt dit bestellen door overschrijving op giro 30 49 60, t.n.v.

Centraal bureau Humanistisch Verbond
OUDEGRACHT 152 — UTRECHT

MENS EN KOSMOS

Gewijd aan de studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap
met hun grensgebieden, onder redactie van J. M. Hondius, Dr. H.
Groot, Mr. N. Kluwer, P. Krug en Dr. D. H. Prins.

Abonnementsprijs f 15,— per jaar (6 nummers). Losse nummers
f 2,50.

Vraagt toezending gratis proefnummer en catalogus van uitgaven op
geestelijk gebied bij de uitgever N. KLUWER-DEVENTER.

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

Humanistische Correspondentiekring voor **huwelijkscontacten** op-
gericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij
het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner
zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, gaarne 30 cent aan postzegels
insluiten.